

ORIGEN DELS MODISMES ANTROPONÍMICS ALCOIANS

Josep TORMO COLOMINA

El conjunt de modismes d'una llengua constitueix un valuós tresor arreplegat per un poble al llarg de molts segles de vicissituds i experiències. El modisme naix quasi sempre de manera espontània, fill de l'enginy popular o *folk-lore*, el qual és després repetit de boca en boca fins a arribar, en el cas de les llengües de cultura, a la ploma dels escriptors que acaben convertint-lo en moneda d'ús corrent, sense preocupar-se de l'origen que es perd en la nit dels temps.

Sent, doncs, obra del poble, és lògic que reflectisca el seu caràcter i costums i, en definitiva, la seua cultura. Així, no és d'estranyar que, per exemple, un poble com l'alcoià, en contacte permanent amb una indústria tèxtil multiseular faça un ús abundant d'expressions directament *relacionades amb ella*: *fer canons de blau, estar perdent passaes, ser de fil de vint, no haver troques, fer olor de triturat, no tirar duita, etc.*, tenen totes alguna connexió amb la nostra entranxyable indústria local.

La nostra llengua, considerada una mena de pont dins la gran família neollatina, podria, a primera vista, semblar fàcilment accessible, però ben aviat ens adonem que, com qualsevol altra —incloent-hi les més difoses, com ara l'anglès, el francès o el castellà—, té unes peculiaritats d'expressió que se'n fugen de l'anàlisi dels seus components. Ensopeguem, de sobte, amb una expressió de la qual coneixen ben bé totes les paraules que la formen (cf. *ser de fil de vint*), però que en conjunt no té cap de sentit per a nosaltres. Per tant, arribem a la conclusió que per tal de captar tots els matisos d'allò que sentim o llegim, o per a comprendre l'acudit que apareix de forma espontània a la conversa, és indispensable arribar a conèixer tot un seguit d'expressions, jocs de paraules, frases fetes i peculiaritats gramaticals que ens permetran de penetrar finalment en el cofre dels modismes, el veritable reducte on qualsevol llengua, parla o subdialecte local guarda gelosament els seus darrers secrets.

Aquest patrimoni lingüístic comunitari, aquest tresor tribal conservat pel poble, format per un mar insondable de pinzellades de saviesa popular, d'una riquesa cromàtica enorme, representa, sens dubte, el pebre i la sal amb els quals

els membres d'eixa comunitat donen color i sabor al seu llenguatge quotidià, familiar o col·loquial.

Així doncs, deixant a banda els modismes comuns a tot els nostre domini lingüístic, si més no, els més generals a la nostra zona del valencià meridional, és evident que el parlar d'Alcoi té en la indústria tèxtil i en les festes de moros i cristians dos components força importants que cap estudiós del parlar *xeu*, el nostre subdialecte local, no podrà ignorar com a fonts inexhauribles de creació lingüística autòctona.

Malgrat tot, el parlar alcoià també ha incorporat, al llarg dels segles, bona cosa d'elements procedents d'altres parcel·les de la nostra vida comunitària, com ara els sectors metal·lúrgic i paperer, la gastronomia típica, la centenària Cavalcada dels Reis Mags, el secular joc de la pilota valenciana, la influència religiosa, els jocs de cartes de *cau* i *cotos*, la *Loteria del Trabajo*, la toponímia urbana i rural, el *café gelat*, la climatologia pròpia, les efemèrides i un llarg etcètera on podríem incloure, tot plegat, els fets episòdics i anecdòtics locals, a més d'un considerable corpus de modismes d'origen antroponímic, que és el que ens interessa ara i ací, i que, per tant, tractarem en el present treball.

Pel que fa al repertori en qüestió, cal dir que hem optat per dividir-lo en dues seccions més o menys independents, és a dir, per una part els modismes *stricto sensu*, i per l'altra el que podríem anomenar, una mica convencionalment, símils i comparances. Així que, sense més demora, encetem ja el treball.

ELENC DE MODISMES

A mida de "La Botelleta": Expressió popular que fa referència a Cànida Botella Asensi (germana de l'antic Ministre de Justícia), la propietària de "La Dàlia", una botiga de roba que hi havia al Carrer Major.

Aquesta frase feta, molt popular entre les modistes, cosidores i botiguers de roba, té el següent origen. Allà pels anys vint, una dona va anar a "La Dàlia" a comprar un vestidet per a una xiqueta d'uns nou anys, sense dur a la xiqueta, ni la mida ni cap de vestit de mostra. La Sinyô Cànida, que era una dona molt grossa, li pregunta a la clienta: "Quina talla vol p'a la xiqueta?", i la clienta respon: "Eh, pos a la seua mida!" (volent dir que al criteri de la dependenta), a la qual cosa contestà Cànida: "¿Tan grossa està la xiqueta?"

L'anècdota va fer fortuna, convertida, a hores d'ara, en una exclamació tòpica, entre simpàtica i irònica, que fan servir els professionals: "—Açò, a quina mida ho fem? —A mida de La Botelleta!"

A on vas? —A vore Meló: Joc de paraules, caigut en desús, que era, fins recentment, un salut cordial entre dos amics que es troben pel carrer. L'origen cal buscar-lo en els antics campionats de carrera pedestre del primer terç de segle, en els qual sempre prenién part les grans figures de l'època, l'alacantí Meló i l'alcoià Davó (els campions provincials). A voltes, el joc de paraules es rematava amb un graciós i picant **A vore -me-lo a mi!**

Ací hi han més coses que en Casa Loi! Casa Eloi era una botigueta, situada en la Placeta de les Eres, on venien de tot, és a dir, comestibles, vi, sifons, 'limonaes', vetes i fils, botons, sabates, espartenyas, etc.

Això no ho pot traure d'ahí ni els cavalls d'Anselmo! Es tracta d'una expressió que s'aplica quan és pràcticament impossible de moure una cosa d'un lloc, per la seua mala ubicació, pel seu volum o pes tan gran, etc. L'expressió fa referència als potents cavalls perxerons, que tiraven de les *galeres* de transportar *panyo*, de l'empresa del mític Anselm Aracil.

Anselm Aracil Jordà ha estat, sens dubte, l'industrial més important en la història d'Alcoi, i el fabricant més important de mantos o *saflaes* del nostre país: té dedicat un capítol sencer al llibre *Personalidades eminentes de la industria textil española*, del ministre Pedro Gual Villalbí. Tenia en la seua fàbrica prop de cent telers i més de cinc-cents operaris. Era el president de la Real Fàbrica de Paños i de la Cambra de Comerç d'Alcoi, Cavaller Cobert davant del Rei, Comendador d'Isabel la Catòlica i amic íntim del ministre i polític José Canalejas.

Allà va Quico de nassos! Tot i no ser un modisme, hem decidit d'incloure ací aquesta interjecció pel seu evident interès antroponímic. Es tracta d'una exclamació molt corrent a la nostra ciutat, que hom fa servir quan veu que una persona (generalment un xiquet) cau un bac, o bé posteriorment en relatar l'accident en qüestió a una tercera persona: "Ximet volia baixar la costera corrents, igual que el seu germà, i de colp a repent... allà va Quico de nassos!". Es una expressió que ja s'usava a finals del segle passat, procedent, probablement, d'algun antic accident o fet anecdòtic local ocorregut a algú que s'anomenava Francesc de nom propi.

Anar-se'n on caga Ramon: Modisme que, en la pràctica, ve a ser una espècie d'imperatiu indirecte o "perifràstic", sempre usat en futur, aplicat a la segona i tercera persona del singular o plural. Sols ser una exclamació de rebuig, retret, escepticisme o negació, emprada com a resposta a qui preten anar (o fer-nos creure que anirà) a un lloc determinat: "—Mare, vullc anar-me'n a jugar a la Placeta! —Tu te n'aniràs on caga Ramon!". Es desconeix qui era el tal Ramon —i el fet anecdòtic en qüestió— per ser una expressió usada de temps immemorial a la nostra ciutat.

Ara t'agarraran, Gorreta! Es tracta, una vegada més, d'una exclamació de rebuig, incredulitat o escepticisme, equivalent a les expressions sinònimes "Espera't un poc, que tinc la bajoca al foc!", "Torra coca, Virtudetes, i espera't ben assentà!" i "Creu't-ho, perla!". Pel que fa al referit Gorreta, devia ser, possiblement, algun personatge popular local del segle passat.

Arrastrar com a Pelletes: A hores d'ara, sols una part de la primera generació feia servir la forma alcoiana "*rossegar*", que ha estat substituïda recentment pel castellanisme "*arrastrar*": "T'arrastraran com a Pelletes!". És una amenaça aplicada a qui contínuament maltracta, abusa, sotmet, explota, humilia, insulta o fa mal a la gent. Pelletes era el malnom que li donaven els alcoians del segle passat al batlle Agustí Albors Blanes, que va morir a mans del poble revoltat,

el 10 de juliol de 1873, durant els fets de la Revolució Internacionalista alcoiana, més coneguda com a *"El Petrolio"*.

Coixo, la llum!: Exclamació que fem servir els alcoians a qualsevol lloc, obert o tancat, on de sobte se'n va la llum, i sobretot els xiquets quan una apagada general interromp els seus jocs de carrer. L'origen es remunta als anys vint. Hi havia un cinema local, *El Calderón*, en el qual, sovint, se n'anava la llum de la pantalla, és a dir, es tallava la pel·lícula i la gent, entre indignada i divertida, li reclamava a crits al cameràman, que era coix, que encenguera la llum de la sala. Pel temps, aquesta exclamació reiterada, referida al famós Coixo del Calderón, es va fer popular a tota la ciutat.

Com dia el Tio Pep de Muro: Tu pitaràs!: Expressió popular que significa tu obtindràs o aconseguiràs allò que desitges. El llegendari Tio Pep de Muro, famós a hores d'ara a tot el País Valencià per la cançó popular *"El Tio Pep se'n va a Muro"*, era una espècie d'ordinari que portava encàrrecs i comandes entre les ciutats de Alcoi, Cocentaina i Muro, a finals del segle passat i que, com diu una altra cançoneta popular alcoiana més desconeguda, era tota una atracció i sempre portava darrere un ramat de xiquets: *"El Tio Pep de Muro porta cansonsillos / i darrere porta cinquanta xiquillos./ El Tio Pep de Muro porta camisetes / i darrere porta cinquanta xiquetes."*

L'origen d'aquesta locució està en el fet que tots els xiquets alcoians li demanaven que els portara un pito en tornar de Muro: *"Tio Pep, porte'm un pito!"*. "Clar que sí!", responia ell. Un dia, un xiquet li va dir: *"Tio Pep, prenga deu cèntims i porte'm un pito"*, i ell va respondre tot seriós: *"Tu pitaràs!"*

Com si estiguera en Ca la Gamba!: Es diu en to de crítica suau, generalment entre gent jove, a qui està assegut malament, de forma poc correcta o educada, amb el peus damunt la taula o una altra cadira, allargat damunt d'un sofà, etc. També a qui va vestit per casa amb poca roba i no està presentable per a rebre visites i similars. Coexisteix amb el sinònim *"Com si estiguera en ca la sogra"*. Vegeu **Parèixer Ca la Gamba**.

Don Joaquín, quina aigua cau!: Exclamació entre emfàtica i festiva que hom fa servir quan plou intensament. Procedent de la cançoneta abrilenca que diu: *"Ai, Don Joaquín, Don Joaquín, / Don Joaquín quina aigua cau./ Ai, Don Joaquín, Don Joaquín, / arromangue's un camal."*, amb la qual els alcoians del plujós abril de 1934, aconsellaven a l'alferis de la Filà Els Cits, el popular Joaquim Oltra Pérez, a fi que no se li fera malbé el luxós vestit fester que portava.

Eixir tot en bé, com a la Peixcaterra: Ironia que vol dir tot el contrari, és a dir, eixir-li malament alguna cosa a algú: *"—Redeny, Tonet, i quin desastre! —Sí, m'ha eixit tot en bé, com a la peixcaterra."* A primers de segle, hi havia una venedora de peix al mercat d'Alcoi, la mare d'un tal "Sangrí", que era molt fresca, poca-vergonya i mal parlada, però una vegada una dona molt més valenta que ella, en rebre un insult greu li va tombar la parada. Encara ara, molts ancians recordem la cobla popular que diu: *"Vespra (de) Sant Antoni / bon lio va haver / per tota la plaça / i per els carrers./ Una peixcaterra / molt desficcassià / per ser atrevida / tot li ho van tombar./ Ella es creïa que tot / li havia d'eixir en bé /*

sempre parlant foradat / com si fora un llenyeter / enmig de tant personal / va tindre un mal pensament / de fer una ensenya / tan reindecent."

Entrar-se'n com el Tio Quinzet: Vol dir cobrar més del degut als clients o també demanar un preu molt car o alt per un producte o article: "—Fotre, Pep, te n'entres com el Tio Quinzet! —Què com se n'entrava, el Tio Quinzet? (sol preguntar, a voltes, l'interlocutor) —En la butxaca de l'atre!" (és la resposta que rep). Aquest breu diàleg ve a ser una mena de joc de paraules. El Tio Quinzet era un botiguer que tenia el costum d'estafar en el pes o la mesura i enganyar o abusar en el preu.

Escartín!, Escartín!, Escartín!: Aquesta tirallonga o cançoneta sense fi és, sense dubte, l'insult màxim que puga rebre un àrbitre de futbol al Camp del Collao. Es canta com un cor, tot el camp ensems, repetint eixe anatema vint o trenta vegades, quan, molt a la llarga, un àrbitre actua de forma descarada contra l'Alcoiano, arribant al robatori escandalós.

Llavors, quan el públic alcoià ja ha esgotat tot el repertori usual de paraules i insults, recorre a l'*Escartín*, el crit de guerra, una mena d'amenaça de linxament, quasi una maledicció, tot recordant-li a l'àrbitre de torn allò que li va succeir al Camp del Collao a Don Pedro Escartín, el dia 3 de març de 1946, en un partit davant de l'Espanyol de Barcelona, quan en la injustícia més grossa que ha sofert *l'equip de la moral* en la seua llarga història, aquest àrbitre prestigiós, el més famós del futbol espanyol, va enviar el C. D. Alcoyano a la 2ª Divisió, probablement perquè, en aquella època de la postguerra, un club català que s'anomenara "Español", no podia perdre la màxima categoria nacional.

Caldria especificar que, malgrat el fet de tractar-se d'una interjecció antropònica, no hem dubtat d'incloure ací aquesta locució exclamativa per ser una de les més emblemàtiques del nostre parlar local, si més no, dins l'argot de la parcel·la futbolística.

Estar Be<x>ia: Insult infantil, a hores d'ara caigut en desús, equivalent al castellà '*¡Estàs tonto!*': "Ximet, estàs Bejia!". Mejías era un vagabund urbà que recorria els carrers d'Alcoi pels anys cinquanta i seixanta, i que rebia la burla contínua dels xiquets.

Estar fet un Pernalles: S'empra referent als xiquets entremaliats o molt vius, com a sinònim de *ferrabràs* o *dimoniet*, encara que també s'usa en el sentit de *ser un pilllet*: "Jordiet, estàs fet un Pernalles!". El Pernalles era un famós bandoler andalús que, a primers de segle, faria sentir, en alguna ocasió, la seua presència per les nostres serres, mentre, perseguit per la justícia de mitja Espanya, tractava de fugir i anar-se'n a Amèrica, des del port de València.

Estar fet un Tòfol: Modisme polivalent amb significats diversos de caire pejoratiu. Pot tractar-se d'un perdís o viciós, però també d'un *viva la vida* o un *cantamañanas*, o bé un *menfot* o un *destrellat*.

Fer com a Pelletes: Té el sentit de linxar, esquarterar, arrossegar a una persona, generalment per tot un poble que clama venjança, justícia, etc.: "Eixe tio és un malacabra! Algun dia el faran com a Pelletes!". Vegeu **Arrastrar com a Pelletes**.

Fer com el Tio Caram: ¿Vol que li esquile el rabet?: Expressió popular procedent de l'anècdota més famosa del Tio Caram, home graciós i sorneguer, sens dubte el personatge popular local més important del segle XX. Té el sentit de dir a tot que sí, però després no actuar en conseqüència: "Eixe fa com el Tio Caram, a tot diu que sí... Vol que li esquile el rabet? Eh, bé, esquile-li-lo!"

Fer com l'Alcoià del tren: Ja els ha dit tots vosté! Usat per qui no li donen opció o no li deixen (quasi) res per a triar. L'origen està en l'acudit popular següent: "Això era una volta dos alcoians que viatjaven en tren, cap a València, en el mateix compartiment:

—Vosté, d'on és?

—Jo, d'Alcoi.

—Quina casualitat! Jo, també.

—Vosté, de qui és família?

—Jo, de Quico l'Alt, Escaló, Matarredona, Mataix, Albors, Carbonell, Ferrandis Belda... I vosté?

—Pos jo sóc família de Toni el Bovo i Tereseta la Loca.

—Xe! De Toni el Bovo i Tereseta la Loca!

—Eh, pos el que m'ha deixat! Els rics ja els ha dit tots vosté!"

Tot i que l'acudit en qüestió podria tenir una remota base anecdòtica, l'Alcoià del tren, al qual fa referència l'enunciat, es tracta, és clar, d'un personatge imaginari.

Fer el Pian: Fer-se el graciós, fer el pallasso, el ximple: "Xe, xiquet, ja està bé! No faces el Pian!". El legendari Tio Pian era un home de mitjan segle passat que, com si fóra el Flautista d'Hamelin, la vespra dels Reis, a l'eixida de l'escola, s'emportava tots els xiquets darrere d'ell, pel carrers del poble, contant-los històries fabuloses, i els mostrava les muntanyes que envolten la ciutat, tot explicant-los el camí per on venien els Reis Mags a portar els joguets i regals als xiquets i els deia: "Mireu-los allà dalt! Veieu aquelles ombres? Allò són els gamells! Per allà vénen! Fixeu-se bé!". I els xiquets es quedaven tots embadalits davant les seues explicacions meravelloses i els seus gestos i accions tan teatrals i plenes de sentiment alhora.

Els xiquets, la majoria dels quals portaven una cistelleta plena de garrofes, palla i herba per als cavalls, s'impacientaven al veure que els Reis no arribaven per aquell camí, i llavors el Tio Pian se'ls emportava corrent a un altre lloc, al Portal d'Alacant, al de Cocentaina o qualsevol altre dels que donaven entrada a l'antiga vila.

Fer el Tòfol: Fer el ximple, fer-se el graciós sense ser-ho: "Quant que li agrà fer el Tòfol al teu cunyat! Quin poc trellat té!". Donada la polivalència de la lexicalització de l'hipocorístic *Tòfol*, i l'ús i abús que se'n fa, cal dir que aquest sintagma no té res a veure amb l'anterior (*estar fet un Tòfol*) ni amb el posterior (*fer-se el Tòfol*), que tampoc tenen el mateix significat entre ells (cf. *fer el bovo* / *fer-se el bovo*).

Fer el Ximo: Té el sentit de fer el pallasso o el ximple. Es, de fet, una forma hipocorística valenciana del nom personal Joaquim o Xotxim. L'origen del modisme, desconegut a hores d'ara, ve probablement d'algun personatge popular pretèrit: "—I Miquel? Per a on para? —Ahí està, fent el Ximo!". Coexisteix amb els sinònims *fer el xempla*, *fer el Tòfol* i *fer el Pian*.

Fer enfadar com a Don Rafael: Es diu quan empipen o emprenyen algú en excés, quan l'abús se'n passa ja de la ratlla: "El vaen fer enfadar més que a Don Rafael!". Referit al famós pianista local Rafael Casasempere Moltó (1873-1942) que, entre 1910 i 1930, animava les vetlades en el Cine Calderón, interpretant delicioses seleccions de música simfònica, entre les quals, la famosa composició coneguda popularment per *Castanyes torraes*, per la paròdia que el poble li va aplicar a eixa música: "*Castanyes torraes / calentes i bones / i el castanyero que les ven / està borratxo d'aiguardent.*" Com que era una de les peces habituals es va convertir en un "clàssic" que el públic esperava amb candeleta i si, en alguna ocasió, no la tocava, el públic li la reclanava cridant: "Don Rafael, toque-mos les castanyes!", i, segons conten els vells, Don Rafael tancava el piano d'un fort colp i se n'anava tot enfadat, per la falta de respecte demostrada pel públic. Tanmateix, l'ús de la veu *castanyes* com a possible eufemisme era merament casual.

Fer la faena de Calores: En sentit figurat vol dir fer una mala passada, ser víctima d'una mala jugada, traïr, *donar el bes de Judes*, emprat més àmpliament, equival també al castellà *dejar en la estacada*: "Confíem en ell, perquè pensàvem que era un home de trellat, però mos ha fet la faena de Calores." Calores era el rei dels gitanos d'Alcoi i comarca. Després d'haver matat a set persones al llarg de la seua vida, va morir, allà per l'any 1917, en una brega, en una reunió de gitanos, a l'hora del café, a la Casa del Pueblo (l'edifici actual de La Unión Alcoyana de Seguros).

Després d'una acalorada discussió amb un altre gitano, ell li va disparar un tret amb una pistola que portava amagada, i el va matar en l'acte. El fill del mort, un gitanet xicotet, va traure la navalla i li la va ficar dins la panxa; Calores va disparar i aconseguí ferir-lo, però el gitanet li va rodar la navalla per dins la panxa, acabant-lo de matar, i ha passat aquest episodi a l'anecdolari local com a *la faena de Calores*.

Fer la passà de Palparrabos: Trencar de sobte una línia de conducta, rutina o actitud, més o menys coherent, per motius justificats o no: "—Pep, has tastat les cireres? —Sí! —T'agraden? —Sí —En vols unes quantes? —No! Estic associat! —Pep, tu fas com el Tio Palparrabos!"

El Tio Palparrabos era un home molt popular que *tenia molt poca corretja*, molt susceptible i que aguantava poques bromes, i per això a la gent li agradava "punxar-lo", abusant del seu malnom. Contava el Sr. Pepe Gisbert "l'Olivero", el pare d'un famós metge local, que una volta anaven els dos junts, troben un conegut i li diu: "Bon dia, Palparrabos!", i ell li contesta: "Bon dia, cabró". Al cap d'un moment, passa un altre conegut i li diu: "Bon dia, Palparrabos!", i ell respon: "Bon dia, cabró!". Més avant, troben un tal Rafel, i el saluda de la mateixa manera: "Bon dia, Palparrabos!", i ell diu: "Bon dia, Rafel!". I li pregunta l'Olivero: "¿I a eixe, per què no li has dit cabró?", i respon ell: "Perquè eixe ho és!"

Fer la passà de Vicedo: "Camises blanques no en tenim!": Té el sentit de negar una evidència, però també de dir una mentida per desempallegar-se d'algú. L'alcoià Camil Vicedo Moltó (1876-1958), que posteriorment seria un famós arqueòleg, es va traslladar a Madrid cap a 1906, i va obrir una camiseria en la Red